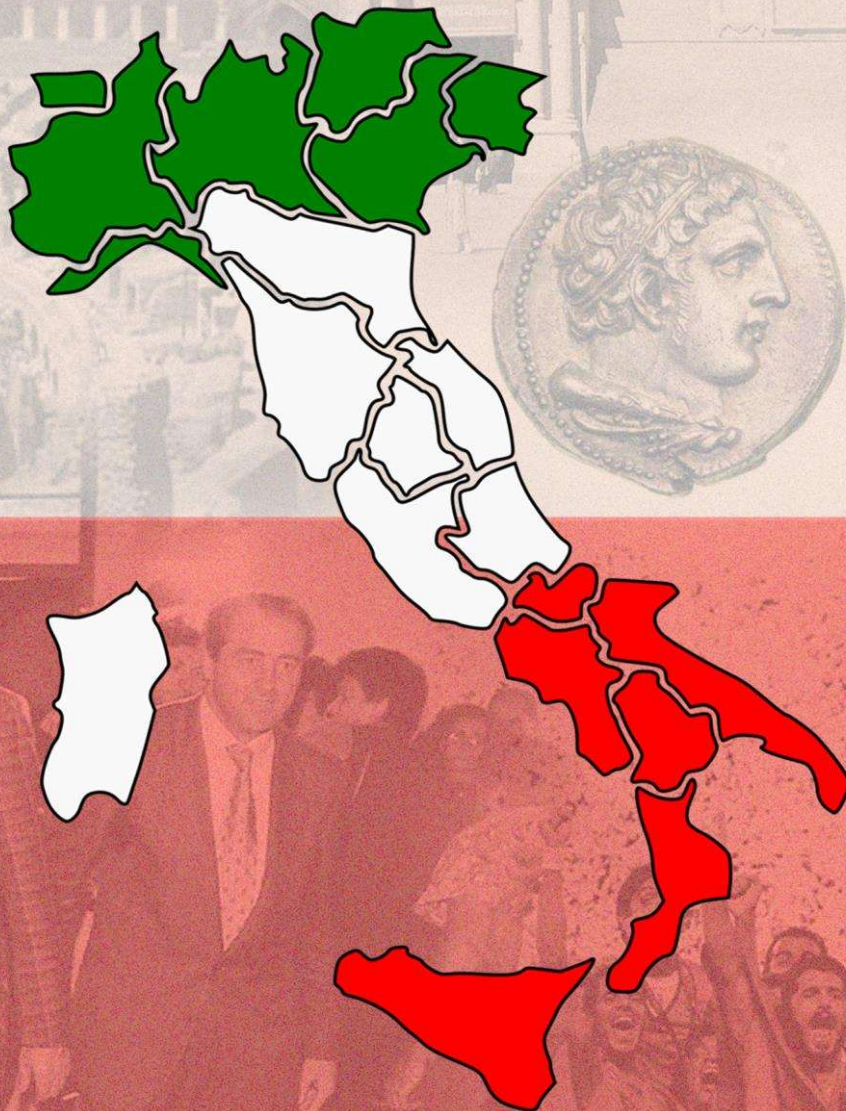

ЕПОХА РІСОРДЖІМЕНТО
В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ ІТАЛІЇ
колективна монографія

L'ETA DEL RISORGIMENTO
NELLA STORIA E NELLA CULTURA
ITALIANA

За загал. ред. проф. Сабадаш Ю. С.

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ЕПОХА РІСОРДЖІМЕНТО В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ ІТАЛІЇ
колективна монографія**

**L'ETA DEL RISORGIMENTO NELLA STORIA E NELLA CULTURA
ITALIANA**

За загал. ред. проф. Ю. С. Сабадаш

МАРІУПОЛЬ

МДУ

2018

УДК [94+7](450)«18»
ББК 63.3(4Іта)52-7
Е68

*Монографія рекомендована до друку Вченою радою МДУ
(протокол № 9 від 28.03.2018 р.)*

*Видання здійснене в межах комплексної науково-дослідної теми «Італійська мова,
література та культура: історичні традиції та сучасний стан»
кафедри італійської філології.*

Рецензенти:

Герчанівська П.Е. – доктор культурології, професор завідувач кафедри культурології та культурно-мистецьких проєктів Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Драч О. О. – доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії Київського університету ім. Бориса Грінченка.

Жукова Н.А. – доктор культурології, доцент, завідувач кафедри графіки Видавничо-поліграфічного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені І. Сікорського».

Епоха Рісорджіменто в історії та культурі Італії= l'eta del risorgimento nella storia e nella cultura italiana: колект. моногр. / за загал. ред. проф. Ю. С. Сабадаш. – Маріуполь: МДУ, 2018. – 271 с.

ISBN 978-966-97742-3-1

Колективна монографія присвячена одній з найславетніших сторінок в історії та культурі Італії – Рісорджіменто – епосі боротьби за незалежність та об'єднання Італії в єдину державу.

У монографії розглядаються передумови формування епохи Рісорджіменто, яка аналізується у контексті національно-духовного поступу України в ХІХ–початку ХХ ст., а також досліджуються життя і творчість видатних особистостей, представників різних професій (музиканти, письменники, художники, мовознавці, журналісти та ін.), які своєю творчою самовідданою працею, а інколи й безпосередньо на барикадах, брали участь у боротьбі за об'єднання Італії.

Видання буде корисним для фахівців у галузі історії та теорії культури, історії, естетики, мистецтвознавства, італістики, викладачам ВНЗ та студентам, а також для всіх, хто цікавиться історією і культурою Італії.

ISBN 978-966-97742-3-1

© МДУ, 2018

**РІСОРДЖІМЕНТО Й УКРАЇНА: РЕАЛІЇ І ПРОБЛЕМИ
НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОГО ПОСТУПУ
XIX–ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ**

Колонізаторська політика Російської та Австрійської (після 1867 р. – Австро-Угорської) імперій в Україні кінця XVIII–початку XX ст. сприяла зростанню спротиву з боку національно-свідомої частини українського суспільства, активізації українського національного руху в усіх його проявах, як політичних, так і культурницьких. Загалом ці процеси дістали назву українського національного Відродження. Основною його метою була консолідація української нації та створення передумов для проголошення у майбутньому національної державності. У свою чергу, це стимулювало інтерес до основних складових української національної спільності: фольклору, етнографії, історії, мови, літератури й мистецтва.

Українське національне Відродження ґрунтувалося на попередніх досягненнях українського народу, зокрема, традиціях національної державності, матеріальній і духовній культурі, а початкові умови були кращими у Наддніпрянщині, оскільки тут ще зберігалися традиції Гетьманщини і Запорозької Січі – недавніх державно-автономних устроїв, політичних прав, залишків вільного козацького стану, якого не торкнулося покріпачення, а найголовніше – тут хоча б частково збереглася власна керівна верства – колишня козацька старшина, щоправда, піднесена до статусу дворянства. Соціальним фундаментом для нього було українське село, що зберігало головну його цінність – мову.

З огляду на певні особливості, загалом, національно-визвольний рух в Україні з кінця XVIII–початку XX ст. поділявся на три основні періоди:

- збирання історичної спадщини або академічний період (кінець XVIII–40-і роки XIX ст.);

- українофільський, культурницький період (40-і роки XIX ст.–кінець XIX ст.);

- політичний період (кінець XIX ст.–1917 р.).

На всі означені періоди українського національного Відродження важливий вплив мали доленосні для Європи події, що розгорталися на континенті упродовж століття. Серед них особливе місце посідають революція 1789–1794 рр. у Франції, яка проголосила «права народів», остаточне знищення Речі Посполитої у 1795 р. і польський національно-визвольний рух наступних десятиліть, революційні події у Західній Європі 1830 р. та 1847–1849 рр., скасування кріпацтва в Австрійській (7 вересня 1848 р.) і Російській (17 лютого 1861 р.) імперіях, італійське Рісорджіменто (1820–1870 рр.).

У цьому контексті нашу увагу привертає власне Рісорджіменто, коли італійські патріоти – політики, військові, партизани, діячі науки, літератури і мистецтва, городяни, селяни і студентська молодь, об'єднані національною ідеєю, обіруч у жорстокій боротьбі з внутрішньою контрреволюцією, австрійськими і французькими агресорами, не зупиняючись перед людськими втратами і поразками, проголосили у жовтні 1860 р. створення нової європейської країни – незалежної Італії.

Історіографія проблеми репрезентована працями вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких, безсумнівно, провідне місце посідає видатний український вчений, доктор історичних наук Микола Миколайович Варварцев. У 1980-х рр. він започаткував новий напрям вітчизняної історичної науки – дослідження українсько-італійських взаємин. На важливості цього напрямку наголошував провідний фахівець із проблем східноєвропейської історії в Італії, професор Римського університету «Сапієнца» А. Тамборра, який у журналі «*Europa orientalis*» («Східна Європа») зазначив: «Цінність роботи, виконаної М. Варварцевим у Києві, дає підстави вважати її центральним відправним пунктом для ретельних і поглиблених студій в Україні та у нас» [20, с. 287].

Наполегливо працюючи в архівах, рукописних фондах бібліотек, музеях Болоньї, Венеції, Віченци, Генуї, Лукки, Мілана, Неаполя, Пеши, Пізи, Пістойї, Рима, Турина, Флоренції, Форлі М. Варварцев виявив низку раніше невідомих

документів про українських діячів культури: М. Вовчка, С. Гулака-Артемовського, М. Драгоманова, М. Костомарова, Л. Українку, І. Франка тощо, творчість яких припадала безпосередньо на період Рісорджіменто або була опосередковано пов'язана з ним.

Важливим результатом багаторічних досліджень взаємин романського та слов'янського світів М. Варварцева стали його монографії «Україна в російсько-італійських общественных и культурных связях» [7] та «Італійці в Україні (XIX ст.). Біографічний словник діячів культури», що вміщує понад п'ятсот статей, присвячених італійським науковцям, письменникам, митцям, педагогам, які пов'язали своє життя з Україною [4]. Значна вибірка з цієї книги перевидана в італійському перекладі професора славістики Болонського університету П. Каццолі під назвою «П'ємонтці в Україні: з історичного словника М.М. Варварцева» в журналі «Studi Piemontesi» [23, с. 385–396.].

У 2000 р. була опублікована монографія М. Варварцева «Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX–початок XX ст.), у якій висвітлені основні напрями й форми співпраці між українськими діячами національного відродження та італійськими освітянами, вченими, митцями [6].

Опублікована того ж року нова студія дослідника «Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII–20-ті рр. XX ст.) була удостоєна міжнародної презентації у рамках Днів італійської культури, проведених у Києві у травні 2001 р. [3].

Важливим етапом у розвитку вітчизняної італістики стала побудована на цінних джерельних матеріалах зарубіжних та українських архівів праця М. Варварцева «Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна» (Київ, 2005) [2], у якій вперше здійснено дослідження зв'язків між італійським та українськими національними рухами в контексті діяльності видатного італійського мислителя, ідеолога та діяча Рісорджіменто Джузеппе Мадзіні. Безперечно, монографія М. Варварцева, видана спільними зусиллями Італійського інституту культури в Україні та Інституту історії України НАН України, є першою у

нашій країні фундаментальною працею не тільки з наукової мадзініани. Згадана праця спричинила з'яву подальших досліджень у царині Рісорджіменто і вивченні проблем його впливу щодо національно-визвольного руху в Україні у ХІХ–на початку ХХ ст.

Автор монографії аналізує значне число архівних та інших документів за досить великий період – 30-ті роки ХІХ ст.–початок ХХ ст. М. Варварцеву вдалося відтворити панораму поширення ідей Дж. Мадзіні та діяльності його послідовників у нашій країні, істотно доповнити історію розвитку і формування ідейних засад українського національно-визвольного руху. Не зупиняючись на всіх результатах дослідження, викладених в окремому розділі книги, зазначимо, що шлях мадзінізму в Україні був ініційований саме завдяки «Молодій Італії». Перший «кореспондент» Дж. Мадзіні з'явився в Одесі, і тоді ж, у 1830-х рр., Наддніпрянщина стала ареною діяльності революційної мережі, якою керував Ш. Конарський – соратник і друг видатного італійця.

Цікавим виявився порівняльний аналіз М. Варварцевим документів цієї організації: в переважних пунктах своєї програми вона спиралася на декларовані «Молодою Італією» принципи. Як з'ясувалося, з мадзінізмом був пов'язаний етапний поворот у розвитку українського національного руху – від літературно-історичних ремінісценцій до проголошення політичних цілей. Із цього погляду плідною можна вважати експертизу програмових документів першої таємної організації українських демократів – Кирило-Мефодіївського братства (1845–1847) – у контексті поширюваних у Західній Європі й Україні праць італійського лідера та публікацій про нього.

На думку М. Варварцева, досвід Дж. Мадзіні та його однодумців віддзеркалився у діяльності наступних поколінь українських патріотів, які гуртувалися у Харківсько-Київському таємному товаристві, Українському центральному комітеті та інших нелегальних організаціях. Мадзінієвська спадщина слугувала повчальними уроками у піднесенні української самосвідомості М. Драгоманова, а на початку ХХ ст. – письменникам і публіцистам І. Бондаренку, П. Карманському, М. Кибальчичу, С. Русовій та ін.

У своїх творах вони відзначали велику роль Д. Мадзіні у вихованні самовідданих борців за свободу народів. Італієць неодноразово звертався до подій в Україні, високо поціновував традиції національно-визвольної боротьби козацтва на чолі з Богданом Хмельницьким.

Творча спадщина Дж. Мадзіні, до якої звертається М. Варварцев, є величезною за своїм обсягом: тільки опублікована її частина налічує 106 томів Національного видання та 11 – додаткової серії. Її, зрозуміло, найбільше вивчають на батьківщині ідейного творця Італійської Республіки. Разом з тим, мадзінієзнавчі студії створюються і в інших країнах Європи, в Америці, Азії. Це – одне зі свідчень того, що порушені Дж. Мадзіні проблеми переросли межі власне історії італійського Рісорджіменто; вони суголосні з динамікою світового розвитку, зокрема українського суспільства.

Монографія М. Варварцева побудована на численних документальних свідченнях: вони представлені як у дослідницьких сюжетах, так і у витягах з архівних фондів, перекладах, репродукціях картин, історичних ілюстраціях. Усе це підготувало підґрунтя для важливих висновків й узагальнень, яких дійшов її автор.

Дослідження М. Варварцева регулярно публікуються в Італії. Серед них особливе місце посідає розвідка, в якій вперше у вітчизняній і зарубіжній історіографії досліджено проблему взаємовпливів національних рухів Італії та України, – «La diffusione del pensiero mazziniano in Ucraina nell'Ottocento» («Поширення ідей мадзінізму в Україні XIX ст.» [25].

За програмою та сприянням італійського Національного комітету з відзначення 200-річчя від дня народження Дж. Гарібальді учений підготував та опублікував в Італії разом із професором Р. Різаліті спільну працю Інституту історії України НАН України та Флорентійського університету про діяльність українського волонтера гарібальдійської армії Л. Мечникова – «Лев Ілліч Мечников. Записки гарібальдійця. Експедиція Тисячі» (2008, італ. мовою) [24].

Л. Мечников (1838–1888) – географ і соціолог, старший брат видатного російського вченого-вірусолога І. Мечникова (1845–1916), лауреата Нобелівської премії (1908).

У молодості Л. Мечников навчався, товаришував і співпрацював у справах російського й українського національно-визвольного руху з такими відомими діячами, як П. Аксельрод, П. Бохановський, Л. Дейч, М. Коцюбинський, Є. Чикаленко. Він навчався в Харківському університеті, з якого у 1856 р. був відрахований за участь у революційному студентському русі, згодом – у Петербурзькому університеті та Петербурзькій Академії мистецтв (1860 р.).

Лев Мечников вступив добровольцем до загону Дж. Гарібальді, брав участь у національно-визвольній боротьбі італійського народу. У своїх публіцистичних творах він ушляхетлював революційні події в Італії та мріяв про демократичну революцію в Росії і проголошення єдиної вільної України.

Із 1883 р. Л. Мечников – професор Невшательської академії (Швейцарія). У 1889 р. було видано його головну працю «Цивілізація та великі історичні ріки». Він був представником географічної школи в соціології, зокрема намагався довести, що вирішальну роль у розвитку історичних цивілізацій відіграли ріки, моря та океани.

До 200-річного ювілею Дж. Гарібальді М. Варварцев разом з італійським професором Ренато Різаліті підготував та опублікував в Італії спільну працю Інституту історії України НАН України та Флорентійського університету про діяльність українського волонтера гарібальдійської армії – «Лев Ілліч Мечников. Записки гарібальдійця. Експедиція Тисячі» (2008, (італ.) [1]).

Вітчизняна історіографія проблеми репрезентована унікальними працями сучасників Рісорджіменто – М. Костомарова і М. Драгоманова, дослідників початку ХХ ст. – І. Бондаренка і П. Карманського та новітнього періоду української італістики – Г. Марахова, Г. Сергієнка та ін. Після 2000 р. у науковій періодиці в Україні з'явилися публікації, в яких розглядаються різні аспекти

впливу Рісорджіменто на національно-визвольну боротьбу слов'янських народів Європи, які знаходились під імперським гнітом [5].

Важливий внесок у з'ясуванні складних питань, пов'язаних із впливом Рісорджіменто на розвиток національних рухів у Європі (зокрема в Україні) здійснений зарубіжними дослідниками: Н. Баллоні, В. Бібініним, В. Григор'євою, А. Губернатісом, П. Каццолі, К. Кіровою, М. Мозером, В. Невлером (Вілінс), Р. Різаліті, А. Тамборрі, Г. Шрейдером та ін.

Джерельну базу нашого дослідження являють офіційні документи і нарративні джерела ХІХ–початку ХХ ст. вітчизняного та зарубіжного походження, різні за типами і видами, залежно від змісту і способу кодування інформації.

Разом із тим, вагомий доробок і, поза сумнівом, блискучість вітчизняної і зарубіжної історіографії, так і не розставили крапки над «і» у цьому питанні, а, навпаки, посилили глибоке зацікавлення дослідників ним, зокрема із наближенням у 2021 р. 190-ї річниці з часу створення Дж. Мадзіні у Марселі таємної організації італійських патріотів «Молода Італія», діяльність якої започаткувала період Рісорджіменто в історії та культурі Італії.

Основним напрямком нашого дослідження є зображення широкої панорами зв'язків і впливу Рісорджіменто на формування українського національного руху ХІХ–початку ХХ ст. Поряд із цим важливим питанням є і введення до обігу значного масиву інформативного та концептуального матеріалу, розпорошеного в окремих статтях, а також у розділах деяких монографій, присвячених супутнім темам у контексті розвитку українського національно-демократичного руху як визначальної складової на шляху до самовизначення у вищезначений період. На нашу думку, ця теза визначає досить широке науково-інформаційне підґрунтя дослідження, що тісно вплітається в його зміст і визначає актуальність проблематики, новизну підходів до історичних подій та належний теоретичний рівень їхнього обґрунтування.

Результати наукового пошуку мають важливе практичне значення: крім наукових кіл, вони можуть бути використані в українських вищих навчальних закладах студентами історичних, філологічних та культурологічних спеціальностей під час вивчення навчальних дисциплін «Історія України», «Нова і новітня історія Європи», «Історія української культури», «Культурологія» тощо.

Коротко зупинимось на ідеалах італійського Рісорджіменто, наслідком якого стало об'єднання країни і проголошення у 1860 р. її національної державності. Рісорджіменто як термін спочатку вживався за аналогією до італійського Rinascimento (Епоха Відродження) та використовувався виключно в культурно-літературному контексті. І лише згодом за посередництвом видатного італійського драматурга і публіциста В. Альф'єрі (1749–1803) його значення стало поступово розширюватись у бік руху за об'єднання Італії у політичному, культурницькому й національному аспектах.

Ідеологічні передумови Рісорджіменто досить різноманітні: це й просвітницькі та ліберальні ідеї, романтично-націоналістичні, республіканські, соціалістичні або антиклерикальні, світські та церковні. Експансіоністські амбіції Савойського дому поєднувались із антиавстрійськими настроями. Велику роль відігравала й національна ідея. Вона була доволі своєрідною: Франко Вальсеккі у своїй роботі про Рісорджіменто в контексті європейського націоналізму вбачає у підґрунті італійського націоналізму деякі первинні концепції: ідеалістичну – Мадзіні, релігійну – Джоберті, раціоналістичну – Каттанео, реалістичну – Дурандо. Всі вони слугували підґрунтям для розробки Романьозі, який поєднав національну ідею та принцип легітимності, розробивши концепцію етнокархії (національна територія у складі багатонаціональної метрополії). Нація для нього – це населення, якому природою надано деяку географічну та духовну єдність. Таким чином, водночас із Манчіні, який у своїх лекціях наголошував на безсмерті національної держави, що базується на безсмерті національної ідеї, вони сформували

уявлення про юридичну роздрібненість Італії як про явище суто тимчасове, однак у реальності справжня держава – національна.

Ця історична місія покладалась на Просвітництво – загальноєвропейський ідейний рух. З іншого боку, бурхливий розвиток італійської культури кінця XVIII–другої половини XIX ст. був наслідком економічних перетворень, що мали вплив на розвиток капіталістичних відносин і сприяли появі нових художніх течій у культурі – класицизму, романтизму, реалізму тощо. Проте панівною інтелектуальною та художньою течією в Європі на той час був романтизм, який рішуче витіснив класицизм і виявив себе у всіх європейських країнах, вплинувши на всі мистецькі жанри, а також на всі галузі гуманітарних наук.

Засади італійського романтизму, особливо в період його формування, були тісно пов'язані з філософськими та естетичними вимогами просвітницької ідеології. На неї вплинули і національні просвітницькі традиції, і думки французьких енциклопедистів. Усі ці тенденції особливо яскраво простежуються в публікаціях на шпальтах часопису «Кончильяторе» (1818–1819) – центрального органу міланських романтиків, що відіграв значну прогресивну роль у суспільному житті Італії на початку XIX ст. У «Кончильяторе» – у статтях літературного критика Е. Вісконті, поета Д. Берше, філософа Д. Романьозі та драматурга, редактора журналу С. Пелліко – були вперше сформульовані найважливіші естетичні засади італійського Рісорджіменто. У період реакції, що настав після Віденського конгресу (1815), «Кончильяторе» сприяв духовному відродженню Італії. Висунута редакцією видання думка про нерозривний зв'язок літературної справи з громадською (letterario-civile) стала однією із провідних ідей століття. «Кончильяторе» належить заслуга започаткування й утвердження провідної концепції італійської культури XIX ст. – єдності естетичного й етичного критеріїв. Італійські романтики звернулися до вивчення національної історії, щоб зрозуміти історичні причини військового, політичного і національного приниження Італії з боку Франції, Австрії й папства. Вони вирішили нагадати

народу, який вів драматичну боротьбу за незалежність і єдність батьківщини, про історичне місце майбутньої об'єднаної Італії у демократичній Європі.

Висловлюючи загальний погляд прихильників «Кончильяторе» на національне мистецтво, Пелліко у статті «Театр Марі Жозефа Шеньє» писав, що національним є лише той твір, який просякнутий любов'ю до батьківщини і слугує її благу. Вперше в Італії цю точку зору висунув і відстоював у численних критичних статтях Д. Берше. Він наголошував, що література повинна звертатися до всієї нації, а не до закритих кіл «обраних» і брати з історії те, що може бути близьким, зрозумілим і повчальним для більшості сучасників-італійців [19, с. 55–56].

1830-і рр. знаменують початок другого періоду в розвитку італійського романтизму. У царині естетики заслуговують на увагу праці провідника італійського національно-визвольного руху Дж. Мадзіні й відомого драматурга Д. Нікколіні, який перебував під його впливом. Література була лише однією з багатьох галузей політичної діяльності Дж. Мадзіні, галуззю яскравою, цікавою, але другорядною. Він мріяв побачити літературу і мистецтво, що заґрунтовані на «вищому колективному принципі загальної правди», яка повинна бути викладена письменником через його ідеал.

Цю «загальну правду» Дж. Мадзіні розглядав у трьох аспектах: як правду історичну (факти, реальність), моральну (ідейне значення) та абсолютну (філософська ідея, яка веде до Бога). Правду моральну, яка, на його думку, була правдою абсолютною, він ставив вище за реальну правду фактів. Дж. Мадзіні стверджував, що дійсно європейський письменник повинен бути філософом із лірою поета в руках. Центральними постатями його творів повинні стати ідеальні герої, які можуть бути для сучасників прикладом мужності й вірності революційному ідеалу.

Однією з особливостей італійського мистецтва була відповідність його розвитку основним історичним етапам національно-визвольного руху. У роки революційного підйому, викликаного в Італії Французькою революцією 1789–1794 рр., еру італійського мистецтва Рісорджіменто розпочали «трагедії

свободи» В. Альф'єрі. Вони були створені ще у 70–80-х рр. XVIII ст., але справжнього суспільного резонансу набули на рубежі XVIII–XIX ст. Їхній мужній пафос, вогонь політичної пристрасті, схвильована проповідь свободи запалювали серця італійських патріотів-республіканців 90-х рр.

Гордістю революційної Італії був поет У. Фосколо (1778–1827). У його творчості наявний полум'яний патріотизм і героїчний пафос, виражений у душі революційного класицизму, що у низці творів наповнюється новими поетичними формами, прокладаючи дорогу романтичній літературі. Свою першу поетичну збірку «Оди» (1795) він присвячує В. Альф'єрі. У тому ж році 17-річний У. Фосколо за вільнодумство був допитаний інквізиторами і потрапив до в'язниці. Вийшовши на свободу, молодий поет у 1796 р. серед інших італійських патріотів захоплено зустрічав французьку республіканську армію на чолі з Бонапартом. У венеціанському театрі Сан-Анджело 4-го січня 1797 р. із величезним успіхом відбулася прем'єра його першої республіканської трагедії «Трієст».

Яскравим літературним твором епохи став роман У. Фосколо «Останні листи Якопо Ортіса» (1802). Мрію про вільну Італію поет висловив у знаковій поемі «Гробниці» (1807), що оспівувала героїв минулого. Вона надихала італійських патріотів різних поколінь на боротьбу за свободу батьківщини. У 1811 р. У. Фосколо поставив у Мілані трагедію «Аякс», що викривала деспотизм Наполеона, проте цензура заборонила її. Відмовившись скласти присягу австрійцям після Віденського конгресу 1815 р., У. Фосколо полишив Італію.

Серед молоді, яка захоплювалася романом У. Фосколо «Останні листи Якопо Ортіса», був і геніальний музикант Нікколо Паганіні (1782–1840). В його бунтівному мистецтві втілювався дух боротьби італійського народу, сміливий протест проти французьких і австрійських загарбників.

Не залишився осторонь національно-визвольної боротьби італійського народу і геніальний представник Рісорджіменто – композитор і диригент

Джузеппе Верді (1813–1901), у творчій спадщині якого були твори, що надихали патріотів на боротьбу за вільну й об'єднану Італію.

У революційних загонах карбонаріїв (1820–1821) мужньо відстоювали інтереси італійського народу відомі письменники і поети. Серед них – С. Пелліко – автор першої романтичної трагедії Рісорджіменто «Франческа да Ріміні», Д. Берше, П. Джанноне, Г. Россетті. Під час повстання карбонаріїв у Неаполі Г. Россетті написав вірш «Неаполітанська конституція 1820 року» [13, с. 275]. У 1821 р. він був змушений емігрувати до Англії.

Видатними представниками італійського романтизму були письменник А. Мандзоні (1785–1873) і поет Д. Леопарді (1798–1837). Їхня творчість сприймалася в Італії як гасло національного духовного відродження.

Із рухом карбонаріїв пов'язав свою долю і засновник італійського романтизму у живописі Ф. Гайєз (1791–1882). Національно-визвольні ідеї знайшли своє місце в його історичних полотнах – «Утікачі з Парги», «Граф Карманьола», «Прощання Ромео і Джульєтти».

Італійську національно-патріотичну літературу цього періоду також репрезентували письменники і поети, відомі в країні республіканці, активні діячі Рісорджіменто, – Ф. Гуєррацці (1804–1873) і Д.-Б. Нікколіні (1782–1861), Д. Беллі (1791–1863) і Д. Джусті (1809–1850), на творчість яких вплинули ідеї «Молодої Ітадії» Дж. Мадзіні.

Романтизм і патріотизм були синонімами в італійській літературі та мистецтві і на другому етапі Рісорджіменто. Його творчим підґрунтям стають республіканські ідеї і демократизм у суспільстві, фундаментом яких було нестримне бажання італійців усіма способами боротися за національні ідеали в ім'я майбутньої незалежної батьківщини.

Отже, розвиток культури Італії епохи Рісорджіменто знаходився під значним впливом загальноєвропейських культурних процесів. Але специфічні особливості італійської історії відбилися і на відмінностях культурних традицій. Італійська культура епохи Рісорджіменто вирізняється не тільки

ідейною цілеспрямованістю, але і безпосереднім зв'язком із національною революційно-визвольною боротьбою.

З'ясовуючи місце Рісорджіменто у національному русі в українських землях ХІХ–початку ХХ ст., слід окреслити його роль у розробці об'єднавчої стратегії слов'янських народів у боротьбі за власну свободу і державність. У вищезгаданій фундаментальній монографії «Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна» М. Варварцев заглиблюється в нову тему для вітчизняної науки – висвітлює ставлення теоретика і безумовного лідера італійської революції Д. Мадзіні до історії та культури слов'янського світу. Вчений прискіпливо аналізує твір славетного італійця – «Слов'янські листи» (1857), де було подано найбільш ґрунтовну на той час західну характеристику слов'янства у контексті європейської історії. На відміну від марксистів, Дж. Мадзіні доводив, що слов'яни – важливий союзник західних народів у боротьбі за свободу і національну незалежність. Пророчими стали наведені М. Варварцевим заключні рядки «Слов'янських листів»: «Хоч яким би не було майбутнє, важливість руху слов'янського елемента є незаперечною. Завдяки йому зміниться карта Європи» [2, с. 289]. Висновки Дж. Мадзіні ґрунтувалися на його особистих контактах із діячами слов'янських національно-визвольних рухів у Європі: поляками, українцями, сербами, росіянами, чехами, болгарами та ін.

Італійська організація республіканців «Молода Італія» була створена Джузеппе Мадзіні у Марселі в 1831 р. Проте вже за короткий час вона перетворилася на міжнародну революційну силу з осередками і представництвами у багатьох країнах Європи. Не оминула вона й Україну, незважаючи на поліцейські репресії з боку імперських режимів Австрії та Росії. В Україні з повідомленнями про Дж. Мадзіні та «Молоду Італію» познайомилися у березні 1833 р. читачі французьких часописів «Gazette de France» («Французька газета»), «Journal des débats» («Газета дебатів»), «Le National» («Національна газета») у Києві та Львові.

Авторитетним джерелом інформації щодо драматичних подій в Італії, відомості про які поширювалися Україною, були особисті свідчення моряків-італійців із суден з Генуї, Ліворно, Марселя, Неаполя, Трієста тощо, що швартувалися у портах Чорного й Азовського морів. Із цього приводу слід згадати епізод, коли молодий матрос Джузеппе Гарібальді, перебуваючи у порту Таганрога, розповідав товаришам про своє членство у «Молодій Італії» [18, с. 104–105]. Також поширювались Україною новини з Італії завдяки колоністам-італійцям із поселень поблизу Керчі, Миколаєва, Одеси, Севастополя, Феодосії, Херсона.

У квітні 1834 р. у Швейцарії Дж. Мадзіні створив ще одну революційну організацію – міжнародне об'єднання демократів «Молода Європа», на яку покладався обов'язок поширювати національно-визвольний рух серед європейських народів, які страждали від імперського гноблення. Членами цієї організації, окрім італійців, були німці й поляки. Останні мали тісні зв'язки з польськими патріотами у Галичині, які, у свою чергу, підтримували контакти з польськими й українськими демократами у підросійській Україні [21, арк. 2, 8, 13, 15]. Особисто Дж. Мадзіні наголошував, що «Молода Європа» має організаторів у Барселоні, Лондоні, Одесі, Севільї.

Український напрямок Рісорджіменто чітко простежується й у тісних контактах «Молодої Європи» з нелегальною організацією «Молода Польща», створеною у період з 1833 р. до початку 1834 р. Активними членами цього об'єднання були учасники польського повстання 1830–1831 рр. Через діячів «Молодої Польщі» гасла італійської революції поширювалися на землях Російської імперії серед поляків, українців, білорусів, литовців.

Ідеї «Молодої Італії» та «Молодої Європи» надихнули революційно налаштованих поляків із «Молодої Польщі» створити у 1835 р. товариство «Співдружність польського народу» (керівник – польський офіцер і журналіст Ш. Конарський (1808–1839), центр якого знаходився у Львові, а таємний осередок – на прикордонній території Російської імперії у с. Лісове Луцького повіту Волинської губернії. Саме звідти її емісари здійснювали небезпечні

поїздки до Волині, Київщини, Поділля з метою координації діяльності нелегальних груп «Співдружності» у Вінниці, Житомирі, Києві, Клевані, Немирові, Рівному, а також у Володимирському, Дубенському, Житомирському, Луцькому, повітах.

Два роки поліція Російської імперії розшукувала в Україні діячів, пов'язаних із «Молодою Європою», «Молодою Польщею» і «Співдружністю польського народу». М. Варварцев опублікував документ, складений Звенигородським городничим за матеріалами приписів київського цивільного губернатора в 1838 р., – «Алфавіт осіб, яких визнано у злочинних задумах і змовах або у приналежності до таємного товариства, так само, як і тих, за якими наказано вести особливо таємний нагляд», до якого були внесені прізвища соратників і послідовників Дж. Мадзіні: Ворцеля, Гордашевського, Дибовського, Залеського, Зверковського, Конарського, Круліковського, Лелевеля, Млодецького, Мальчевського, Новосельського, Стольцмана та ін. [2, с. 155–156].

У 1838 р. російська поліція викрила осередки товариства. За вироком військового суду низка його учасників була засуджена до багатьох років ув'язнення і каторги, а Ш. Конарського страчено 27 лютого 1839 р. у Вільно. Водночас було б помилкою пов'язувати вплив Рісорджіменто тільки на польський визвольний рух в українських землях під владою Австрійської та Російської імперій. Революційні події в Італії ХІХ ст. не залишили осторонь і українську національну інтелектуальну еліту.

Центрами національно-духовного відродження у підросійській Україні, на які мали вплив Рісорджіменто та інші західноєвропейські демократичні рухи, були Харківський, а після 1834 р. і Київський університети. Про участь у Харківському гуртку, що переважно складався з молодих викладачів і студентів університету, згадує М. Костомаров (1817–1885): «Тут я з великим захопленням займався історією і проводив дні й ночі, читаючи всілякі історичні книги. Мені хотілося знати долю всіх народів [...] Панували ідеї відродження малоруської мови та літератури» [15, с. 441–442]. Захистивши 1844 р. магістерську

дисертацію про історичне значення народної поезії, вчений переїхав до Києва, де продовжив викладацьку діяльність у Київському університеті ім. Святого Володимира.

Найвиразніше теорія панславізму Дж. Мадзіні та ідеї Рісоджірменто знайшли своїх прихильників в Україні, коли у Києві наприкінці 1845 р. група молодих учених університету та місцевих інтелектуалів організаційно оформила зв'язки між собою, створивши таємне товариство імені слов'янських апостолів-просвітителів Кирила і Мефодія. Ініціаторами створення були В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, П. Куліш, О. Маркевич. Членами братства були Г. Андрузький, О. Навроцький, Д. Пильчиков, І. Посяда, М. Савич, О. Тулуб. У квітні 1846 р. до братства вступив Т. Шевченко.

Програмові положення Кирило-Мефодіївського товариства були викладені у «Книзі буття українського народу», «Статуті Слов'янського братства Св. Кирила і Мефодія», підготовлених з ініціативи М. Костомарова, та в «Записці», підготовленій В. Білозерським. Загрунтовані документи були на ідеях панславізму та українського національного відродження. Головне завдання братства полягало у побудові майбутнього суспільства на засадах християнської моралі шляхом здійснення низки реформ, зокрема, створенні демократичної федерації слов'янських народів на принципах рівності і суверенності на чолі з Україною; знищенні царизму, скасування кріпацтва та станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; рівність у правах усіх слов'янських народів щодо їхньої національної мови, культури та освіти.

Кирило-мефодіївці, об'єднуючись на підґрунті спільних політичних поглядів, бачили різні шляхи втілення їх у життя – від ліберально-помірного реформізму (В. Білозерський, М. Костомаров, П. Куліш) – до революційних методів боротьби (Г. Андрузький, М. Гулак, Т. Шевченко). Члени братства вели активну громадсько-політичну діяльність: поширювали програмові документи, прокламації («До братів-українців», «До братів-великоросів і поляків»), твори Т. Шевченка; займалися науковою роботою,

виступали з лекціями у навчальних закладах Києва, піклувалися про розвиток народної освіти, збирали кошти на відкриття народних шкіл, написання і видання нових книг (зокрема, П. Куліш підготував перший підручник з історії України «Повість про український народ», який був виданий 1846 р.). У березні 1847 р. за доносом провокатора О. Петрова діяльність братства була викрита, а його члени заарештовані [1].

Дослідники вважають, що вплив західноєвропейських ідей на погляди членів товариства здійснювався завдяки «Книзі народу польського і польського пілігримства» А. Міцкевича. Проте у «Книзі буття українського народу» вміщені цілком оригінальні ідеї братчиків, що відрізнялися від польських, зокрема, своїм антикріпосницьким пафосом і, попри україноцентризм, солідарним почуттям до всіх слов'янських народів, зокрема поляків та росіян. Можна навіть сказати, що «Книга буття українського народу» була радше об'єктивно полемічною до програмових документів польських революціонерів із їхнім пафосом польської винятковості. У «Книзі народу польського» відсутня ідея об'єднання вільних слов'янських народів, а також не заперечується монархія як форма державної влади.

Враховуючи цілком очевидні аналогії між програмовими ідеями Дж. Мадзіні та кирило-мефодіївців, досить слушним видається застереження М. Варварцева щодо недооцінювання в сучасній вітчизняній історіографії впливів саме італійських патріотів на діяльність братства [2, с. 158–159].

Безумовно, легально і таємно, ім'я Дж. Мадзіні та його справа разом із ідеями німецьких філософів – Й. Гердера, Й. Фіхте й літературними творами Й. Гете, Й. Шіллера, Д. Байрона, А. Міцкевича – поширювалися серед учасників товариства. Водночас у діяльності братчиків формувалося підґрунтя власного модерного національного творчого процесу. З цього випливає, що ідея демократичного устрою та ідея об'єднання України як рівної серед інших слов'янських народів, вірогідніше, підживлювалися саме західноєвропейською думкою і формувалися, щонайперше, під враженнями від праць Й. Гердера, Й. Фіхте та Дж. Мадзіні [11, с. 25].

У своєму творі «Чудацькі думки про українську національну справу», що побачив світ 1891 р. у часописі «Народ», який видавався у Коломиї з 1890 до 1895 рр., Михайло Драгоманов зазначав, що у час до революції 1848 р., «коли у нас склалися думки членів Кирило-Мефодіївського товариства, скрізь в Європі були «Молода Італія», «Молода Германія», і його «політичні тенденції [...] були недалеко від тенденцій «Молодих Італій», «Германій» і т. ін. [10, с. 338]. Ідеї товариства збігалися і з іншими думками Дж. Мадзіні. Серед них – проблема загальної освіти й морального виховання народів, порозуміння між класами у суспільстві, боротьба з анархією і диктатурою під час революційних подій тощо.

Ліквідація Кирило-Мефодіївського товариства і розправа царського уряду над його учасниками не знищили в українському суспільстві національно-визвольного руху. На тлі революційних подій у Західній Європі, що охопили і сусідню Австрійську імперію, зокрема її італійські області та Руське воєводство із центром у Львові, у підросійській Україні серед дворян та інтелектуалів різними шляхами поширюється інформація щодо проголошення республіки у Франції, спроби об'єднати Італію, Німеччину тощо.

М. Варварцев знайшов в архівах і опублікував повідомлення про те, як італійські моряки привозили до Одеси та інших чорноморських й азовських портів тексти революційних гімнів. Перебуваючи у портових містах, вони не тільки поширювали їх серед населення, а й відкрито співали у людних місцях. Це виконання набуло такого поширення, що тривало й після придушення революції у Сардинії. У квітні 1852 р. сардинський морський міністр змушений був видати спеціальний циркуляр, яким суворо заборонялося морякам королівства співати революційні пісні в іноземних портах, про що було попереджено владу Російської імперії.

Досвід Рісорджіменто позначився й на діяльності наступних поколінь українських патріотів: хлопоманів і громадівців у підросійській Україні, народовців і просвітян у Галичині, яка перебувала під владою Австрійської, а після 1867 р. – Австро-Угорської імперії [16, с. 338–345].

Хлопоманство – це різновид громадського руху, що був представлений у Правобережній Україні переважно польською інтелігенцією та студентською молоддю, які перебували під впливом національно-революційних ідей Західної Європи. На підґрунті ліквідації російського імперського панування на історичних польських і українських землях хлопомани були ідеологічно наближені до українофілів. Після поразки польського повстання 1663 р. хлопоманство припинило своє існування. Невеличка група колишніх хлопоманів – викладачів і студентів Київського університету на чолі з В. Антоновичем, П. Житецьким і Т. Рильським перейшла на позиції українофільства.

Суспільно-політичне життя у підросійській Україні другої половини ХІХ ст., що зазнало суттєвого впливу «мадзінізму», було тісно пов'язаним із народницьким рухом. Причина його виникнення полягала не тільки у кризі аграрних відносин, а й у розвитку серед певної категорії інтелектуалів національної і політичної суспільної свідомості. Програма народників була радикальною за методами й утопічною за змістом. Остаточну мету своєї діяльності вони вбачали в організації селянської революції. Для досягнення цієї мети створювалися «таємні дружини» – конспіративні організації серед селян для здійснення революційного терору.

У свою чергу, українські народники вбачали свій обов'язок у підготовці селян до аграрної реформи і формуванні серед них національної свідомості шляхом розвитку народної освіти та поширення знань. Звідси особлива увага українських народників до організації недільних шкіл, підготовки підручників, словників, популярних видань, фольклорних збірників, концертів, вистав, інтерес до проблем української мови, історії, етнографії тощо.

Народницька організація «Земля і воля» – таємне революційне товариство, що виникло у Санкт-Петербурзі у 1861 р. Його натхненниками були О. Герцен і М. Чернишевський. Організація була створена вже після перемоги національно-демократичної революції в Італії та утворення єдиної італійської держави. Але ідея щодо створення «Землі і волі» належала

безпосередньо Дж. Мадзіні під час його зустрічі у Лондоні з О. Герценом і чиновником другого відділення імператорської канцелярії О. Слепцовим, який перебував у Англії у службовому відрядженні. Повернувшись до Петербурга, О. Слепцов повідомив М. Чернишевському, що Дж. Мадзіні «розповідав гідні подиву речі. Він упевнений не тільки в остаточному успіху італійського руху, а й у тому, що зовсім близькою є революція у слов'янському світі. Він вже передбачає зруйнування Австрії [...] і в нас чекає на революцію, й з огляду на це радив організуватися» [22, с. 284].

У Києві реалізація проекту «Земля і воля» завершилась утворенням окремого «Малоросійського комітету», який очолив Андрій Красовський (1822–1886). Він походив із сім'ї російського генерала українського походження Опанаса Красовського. У 1840 р. закінчив Петербурзький Пажеський корпус. У 1850-х р. брав участь у Кримській війні, проходив військову службу у Петербурзі. Під час закордонної поїздки зустрічався з Дж. Гарібальді.

У 1861 р. у чині підполковника А. Красовський переїхав до Києва на посаду викладача Кадетського корпусу. Через членів «Малоросійського комітету» поширював закордонні видання О. Герцена, списки заборонених поезій Т. Шевченка. За важливу мету організації він уважав виховання і піднесення національної самосвідомості українців. Під Києвом А. Красовський розпочав революційну агітацію серед селян і солдатів, за що був заарештований і засуджений до смертної кари, заміненої 12 роками каторги, яку відбував у Нерчинську. Під час невдалої спроби втекти з каторги застрелився.

«Земля і воля» припинила своє існування у 1864 р. після розгрому її осередків зокрема й у Києві. Проте цей проект «народництва» був відновлений у Росії з 1876 р. як організація під назвою «Північна революційно-народницька група» або «Північне товариство народників». До організації входило кілька десятків народників, зокрема, М. Натансон, О. Натансон-Шлейснер, О. Михайлов, Г. Плеханов, О. Квятковський, Д. Лизогуб, В. Осинський, С. Кравчинський, А. Желябов, С. Перовська, М. Фроленко, В. Фігнер та ін.

Вони не тільки підтримували зв'язки з народниками, які діяли в Україні, але й активно працювали в Києві, Одесі, Харкові та інших містах.

Узимку 1876–1877 рр. була розроблена програма нової «Землі і волі», яка у 1878 р. зазнала деяких змін та доповнень. Вважаючи сільську громаду осередком соціалізму, а селянина – природженим революціонером, члени організації ставили за мету шляхом масового селянського повстання повалити самодержавство, спрямувати державу на шлях некапіталістичного соціально-економічного розвитку, передати землю селянству [16, с. 336].

Із метою реалізації цих планів «Земля і воля» розгорнула активну агітаційну роботу серед селян, інтелігенції та робітників, зокрема в українських губерніях. Вдочас планувалося проведення повстань, демонстрацій, страйків. Однак народникам не вдалося підняти селянське повстання, зокрема, в Чигиринському повіті Київської губернії. «Чигиринську змову» у 1877 р. було викрито поліцією. Зазнав невдачі й агітаційно-пропагандистський рух народників – «ходіння в народ», оскільки селяни вороже ставилися до революційно налаштованої інтелігенції та не розуміли її ідей. Невдовзі частина землевольців стала на шлях індивідуального тероризму.

У 1879 р. «Земля і воля» розкололася на прихильників політичної боротьби проти існуючого ладу та на прихильників відкритого терору (група «Свобода або смерть»). В Україні аж до вбивства народовольцями імператора Олександра II 13 березня 1881 р. продовжували існувати організації, які називали себе таємним братством «Земля і воля».

У другій половині XIX ст. український національний рух мав свої власні організаційні форми у вигляді громад. Одна з перших громад, як земляцтво, виникає у Петербурзі у 1859 р. Її засновниками були колишні члени Кирило-Мефодіївського товариства М. Костомаров, Т. Шевченко, В. Білозерський, П. Куліш. До Петербурзької громади вступили Г. Честохівський, Ф. Черненко, П. Чубинський, Д. Каменецький та ін. Діяльність Петербурзької громади характеризується організацією видавничої справи (журнал «Основа»), громадських акцій та культурницьких заходів, спрямованих на підтримку і

самовизначення українства. Справжньою маніфестацією українофільства у столиці російської імперії став похорон Т. Шевченка у березні 1861 р.

На українських теренах у 1858 р. постала громада в Полтаві (О. Кониський, П. Кузьменко, В. Лобода, Д. Пильчиков, О. Стронін та ін.) та у Чернігові (Л. Глібов, С. Ніс та ін.). Чернігівська громада спромоглася видавати часопис «Чернігівський листок». Харківська громада виникає на початку 1860 р. (П. Єфименко, М. Лободовський, В. Мова, О. Потебня та ін.). Київська громада почала діяти восени 1861 р. Її засновниками були В. Антонович, П. Житецький, Т. Рильський, А. Стефанович, О. Стоянов, П. Чубинський, Наприкінці 1862 р. Київська громада налічувала близько 300 членів.

Магістральними напрямками діяльності громад була робота в недільних школах (із 362 шкіл, які було відкрито в Росії у 1859–1861 р. р., 130 припадали на українські губернії) і створення народних читалень, популяризація творів українських письменників, поетів і драматургів, вивчення історико-культурної спадщини українського народу.

Київська громада мала свій друкований орган – російськомовний часопис «Киевский телеграф». Із публікацій у ньому київський читач мав можливість ознайомитися з агітаційно-пропагандистською діяльністю Дж. Мадзіні [2, с. 186–188]. У лютому 1860 р. редакція надрукувала фрагмент зі статті Д. Мадзіні, яка з'явилася в англійській газеті «The Scotsman», де її автор визначив власну позицію щодо політичного майбутнього Італії: «Наша мета – єдність». У квітні того ж року «Киевский телеграф» передрукував з газети «Unita italiana» маніфест Дж. Мадзіні, який закликав італійців якнайшвидше озброюватись і вимагати звільнити Рим від французьких окупантів та атакувати Австрію у Венеції. У серпні газета повідомила про протести італійців проти французької окупації Риму. Сповідуючи у грудні 1863 р. про утворення в Італії товариства «Думка про Гарібальді», газета звертала увагу на те, що італійці плекають надію на визволення Рима і Венеції за допомогою Дж. Гарібальді й Дж. Мадзіні. Публікуючи у жовтні 1864 р. статтю «Мадзіні про франко-

італійську угоду», «Киевский телеграф» знову наголосив на його ролі в остаточному визволенні Італії з-під чужоземного панування.

Після поразки польського повстання 1863 р. Правобережною Україною прокотилася хвиля жорстоких репресій не тільки проти етнічних поляків та їхніх таємних організацій; вона торкнулася й українського національного руху. Ухвалений 18 липня 1863 р «Валуєвський циркуляр» не тільки заборонив діяльність громад, а й передбачив часткову заборону широкого використання української мови в освіті, культурі та видавничій діяльності.

Громадівський рух в Україні відновлюється у 1869 р. із створенням у Києві Старої громади на чолі з М. Драгомановим, О. Кістяківським, Т. Рильським, П. Чубинським. Членами громади були видатні українські вчені В. Антонович, Ф. Вовк, П. Житецький, М. Зібер, О. Русов, К. Михайличук.

У 1874 р. громадівці провели одноденний перепис населення Києва та його околиць; у 1874–1875 р. р. були підготовлені й видані «Історичні пісні українського народу» В. Антоновича і М. Драгоманова, серед селян поширювалися серії українських популярних книжок. Значним науковим проектом громадівців було видання «Трудов этнографическо-статистической экспедиции» П. Чубинського у семи томах (1872–1878). Громадівці влаштовували театральні вистави, концерти, літературні вечори. За короткий час громади почали діяти у Єлизаветграді, Одесі, Полтаві, Харкові та Чернігові.

Відновлений громадівський рух в Україні зазнав політичних репресій і припинив свою діяльність після ухвалення імператором Олександром II зловісного «Ємського указу» 18 травня 1876 р., який заборонив увезення книг українською мовою з-за кордону (Стара громада утримувала друкарню у Львові), видання українською мовою перекладів, театральні вистави, концерти, партитури українською мовою, припинялося видання часопису «Киевский телеграф». Окремо рекомендувалося чиновникам Міністерства освіти прискіпливо добирати вчителів для гімназій і реальних училищ в українських губерніях, надаючи перевагу росіянам. Ті ж вчителі-українці, які одержали вищу освіту в Київському і Харківському університетах, мали виїжджати на

роботу за межі України. З початком дії указу змушені були емігрувати за кордон Ф. Вовк, М. Драгоманов, П. Житецький, М. Зібер, П. Чубинський, та інші громадівці.

Слід наголосити, що каральна сила «Емського указу» була доповнена новими заборонами у 1884, 1892 та 1895 р. р. Він був чинним аж до 1905 р. Загалом, «Валуєвський циркуляр» і «Емський указ» були спрямовані на те, аби перешкодити українському національно-визвольному рухові перетворитися із діяльності вузького кола інтелектуалів на загальнонародне явище. У такий спосіб російський уряд засвідчував власну політичну доктрину щодо неросійських народів імперії, намагаючись придушити у зародку велику небезпеку, пов'язану із поширенням національно-визвольних ідей серед широких народних мас, як це відбулося в Італії. На прикладі Рісорджіменто, розвиток масового українського національного руху, підґрунтям якого було відродження і розвиток духовності, не тільки являв значну загрозу територіальній цілісності держави, він завдавав удару саме в серце російської ідентичності, а, отже, руйнував підмурівок самої імперії.

Творчу спадщину Дж. Мадзіні щодо національно-визвольного руху використав у своїй діяльності в еміграції М. Драгоманов. Він та його однодумці («Комітет 12-ти») розробили план, що передбачав ознайомлення всіх українців із передовими західноєвропейськими ліберальними і соціально-демократичними теоріями, зокрема з тими, що були перевірені на практиці, зокрема в Італії. М. Драгоманов прагнув на цьому ґрунті розвивати їхню національну свідомість [14].

У 1878–1882 рр. у Женеві М. Драгоманов видавав журнал «Громада» – перший політичний український часопис. «Громада» стала вільним від цензурних обмежень речником українського національно-визвольного руху.

Слід завважити, що погляди М. Драгоманова щодо національного питання були неоднозначними. Перебуваючи в Італії ще у 1871–1873 р. р. під впливом революційного досвіду Західної Європи, включно Рісорджіменто і політичною ситуацією в Україні, що склалася в останній чверті ХІХ ст., вони

зазнали певної еволюції. У період «Старої громади» М. Драгоманов сприймав українство як рух суто літературно-культурницький. Після Емського указу в ньому починають формуватися національно-політичні погляди. У працях «Пропаший час», «Переднє слово (до Громади, 1878 р.)», «Шевченко, українофіли і соціалізм», «Історична Польща і великоруська демократія», «Чудацькі думки про українську національну справу», «Листи на Наддніпрянську Україну» він висловлюється про те, щоб перетворити українство на політичний рух, і визнає необхідність розгортання політичної боротьби за національну незалежність та соціальне визволення українського народу.

М. Драгоманов намагався використати революційний і національно-визвольний досвід Західної Європи, зокрема української національної справи. Його діяльність вплинула на формування ідейно-політичного світогляду не тільки сучасників, а й наступних поколінь українських патріотів.

У 1881 р. у міланському журналі «*Rivista minima di scienze, lettere ed arti*» М. Драгоманов опублікував статтю «Література однієї плебейської нації», де писав наступне: «Цілі українських соціалістів особливо відрізняються федералізмом». М. Варварцев, коментуючи статтю, звертає увагу на те, що М. Драгоманов під цим терміном вбачав об'єднання, близьке до конфедеративної конструкції, коли українці висловлюються на користь боротьби за здобуття політичних свобод (осіб і громад, але не централізованого парламентаризму), тому що у цих свободах поряд з іншим вони вбачають досягнення незалежності нації [2, с. 205–206].

Із 80-х років XIX ст. серед української студентської молоді починають створюватися гуртки з чітко визначеним українським політичним спрямуванням. До них належав гурток «Українських соціалістів-федералістів» (1883–1888), організований студентами петербурзьких вузів. У його програмі висувались завдання боротьби проти русифікації України, за всебічний розвиток українського народу, утвердження повної національної автономії України, самоуправи на демократичних засадах.

Частина української інтелігенції під впливом західно-європейського «мадзінізму» та ідей М. Драгоманова поступово схиляється до радикалізму, відкидаючи ліберальне українофільство, яке ще продовжувало на громадських традиціях культурницьку діяльність.

Першою українською політичною організацією, що стояла на засадах повної самостійності країни, було «Братство тарасівців» – нелегальна студентська організація, створена у Полтаві в 1891 р. Засновниками цього патріотичного українського об'єднання були І. Липа, М. Михновський, В. Шемет, а його активними членами – відомі письменники і науковці М. Коцюбинський, Б. Грінченко, В. Самійленко, М. Вороний. М. Кононенко, В. Боровик, Є. Тимченко та ін. Засадничими положенням програми тарасівців була «Самостійна, суверенна Україна; соборна і неподільна, від Сяну по Кубань, від Карпат по Кавказ, вільна між вільними, рівна між рівними, без пана і хама, в будучому без класової боротьби» [12, с. 82–83].

У 1893 р. «тарасівці» ухвалили рішення про перехід від організаційно-виховної роботи до політичних акцій. Проте у квітні цього ж року поліція викрила і знищила організацію. Частина колишніх членів товариства (Б. Грінченко, М. Вороний, О. і В. Чехівські та ін.) відійшла від самостійницьких ідеалів, ставши автономістами-федералістами.

Радикально налаштовані представники «братства» на чолі з М. Михновським залишились на платформі боротьби за українську соборність. У свою чергу, студент Київського університету, активний член «братства» В. Шемет у Лубнах на Полтавщині серед місцевої молоді зумів організувати таємний гурток «Молода громада» (згадаємо: «Молода Італія», «Молода Європа», «Молода Польща» та ін.), що стояв на політичному підґрунті «тарасівців», намагаючись перенести національне питання з царини культурницької діяльності в площину політичну, активно і рішуче виборюючи право свого народу на незалежне від Російської імперії існування.

У другій половині ХІХ ст. центр національно-духовного відродження в Україні поступово зміщується на захід, до Галичини, яка у політичному сенсі

мала більш сприятливі умови щодо розвитку українського руху. Не перебільшуючи фактичного стану справ, зауважимо, що українці Галичини, на відміну від українського населення підросійських земель, користувалися певними демократичними правами – вибором своїх представників до крайового сейму та загальнодержавного парламенту, мали вільну українську пресу, можливість розвитку української мови, освіти, науки, літератури і культури.

За цих умов витворюється спільна національна свідомість у східних і західних українців насамперед в інтелектуальній сфері. Наддніпрянські назви «Україна» й «українці» стають загальними; в Галичині українська літературна мова на основі полтавсько-київського діалекту доповнюється місцевими діалектами, переважно в наукових, промислових і політичних галузях.

Географічне розташування, політичний, духовний (західно-римська і греко-католицька церкви) і культурницький (ренесанс, бароко, класицизм) впливи західної цивілізації, безпосередня участь галичан у революційних подіях у Західній і Центральній Європі першої половини XIX ст., змінили їхню психологію на користь відтворення «комплексу українського П'ємонту», тобто усвідомлення провідної ролі та призначення Галичини в українському національному відродженні.

«Український П'ємонт» – метафора, часто вживана щодо Галичини та її столиці Львова. Ґрунтується на тому, що П'ємонт був тим регіоном Італії, звідки у середині XIX ст. почалося визволення країни від австрійців і об'єднання італійських земель. Термін «Український П'ємонт» міцно закріпився за Галичиною після двох статей М. Грушевського, опублікованих у 1906 р. Перша – «Українській Піємонтъ», надрукована у другому числі київського російськомовного тижневика «Українській Вѣстникъ», у якій історик наголошував на тому, що в останнє десятиліття XIX століття Галичина, незважаючи на власні досить важкі умови національного і економічного існування, стає центром економічного руху, а по відношенню до українських земель у складі Російської імперії, відіграє роль арсеналу, де створювались і

вдосконалювались засоби національного культурного та політико-громадського відродження українського народу [17].

Водночас у статті «Галичина і Україна», що побачила світ на шпальтах «Літературно-наукового вісника» (видавався Науковим товариством ім. Т. Шевченка у Львові з 1898 до 1932 рр.), М. Грушевський зазначав: «Не було тайною [...] те, що й на Україні поруч людей, які від перших заборон українського слова дивилися на Галичину як на український Піємонт, як на ту всеукраїнську фабрику, де мусить вестися національна робота для цілої України, до слушного часу, – були все елементи, яким сей наклін до Галичини дуже не подобався, які все твердо стояли на тім, що «малорусській вопрос может быть разрѣшенъ только на русской почвѣ», в тісній і нерозривній звязи з російським ліберальним чи якимсь иньшим рухом; в очах одних се братанне з Галичиною стягало на українство небажані підозріння в офіційальних сферах; иньші боялися [...] занечищення, викривлення галицькими елементами українського руху, українського елемента в Росії» [8, с. 180–181].

Первинне походження метафори – «Український П'ємонт» досі не з'ясоване. Дехто з дослідників виводить її з творів В. Антоновича, інші посилаються на М. Драгоманова, О. Кониського П. Куліша. Можливо, вислів було створено у 1880-х рр. у «старогромадівських» колах після подорожей В. Антоновича до Галичини й Італії. Деякі сучасні дослідники стверджують, що на початку 1880-х р. В. Антонович наполягав на тому, що треба «зробити з Галичини український П'ємонт», а в наступні роки ще більше захопився цією ідеєю (проте, ці дослідники не вказують першоджерел). Згодом цей вислів без вагань вжив М. Драгоманов у статті «Чудацькі думки про українську національну справу».

Водночас польський історик Ю. Бушко стверджує, що конкурентне означення Галичини як «польського П'ємонту» з'явилося і серед польських лібералів останньої чверті XIX ст.

Процес сприйняття досвіду Рісорджіменто як політичної програми в українському визвольному русі охоплював різні аспекти життя галицького

суспільства та поширювався різними напрямками: утворення національних політичних партій та громадських організацій, жвава політична і громадська активність населення, незалежно від соціального статусу і професійної діяльності, піднесення освіти, науки, культури краю, створення спортивно-військових товариств.

Важливим чинником наслідування ідей Рісорджіменто в Галичині стало створення 8 грудня 1868 р. у Львові українського культурно-освітнього товариства «Просвіта». Першим головою організації став відомий львівський композитор і музикант, викладач гімназії Анатоль Вахнянин. Осередки «Просвіти» за короткий час поширилися всією Галичиною та за її межами, зокрема вони почали діяти у Києві, Одесі, Чернігові, серед українців-переселенців на Далекому Сході, Кубані, серед української діаспори у Канаді і США. З товариством співпрацювали М. Аркас, Б. Грінченко, Д. Дорошенко, М. Коцюбинський, М. Лисенко, Л. Українка, І. Франко Д. Яворницький та ін.

Першочерговими завданнями організації були: сприяння освіті українського народу в культурному, національно-політичному та економічному напрямках, розв'язання суспільно-культурних і соціальних проблем, ліквідація неписьменності, будівництво Народних домів, читалень, загальноосвітніх та ремісничих шкіл, книговидавництва та книгорозповсюдження, створення і підтримка Наукового товариства ім. Т. Шевченка, товариств Сільський господар, Маслосоюз, Союз українок, Рідна школа. На початку ХХ ст. «Просвіта» мала вплив на розвиток національного політичного руху, виникнення Січового Стрільцтва, ОУН та УПА. Товариство було ліквідоване радянською владою у 1939 р., його активні діячі були репресовані.

У 1988 р. діяльність «Просвіти» була відновлена в УРСР як Товариство української мови імені Тараса Шевченка; 12 жовтня 1991 р. – реорганізоване у Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка.

У 1873 р. за кошти українських письменників і поетів із підросійської України у Львові розпочало свою діяльність літературне товариство ім. Т. Шевченка, яке у 1892 р. було реорганізоване у Наукове товариство

ім. Т. Шевченка (НТШ). Ініціаторами створення і членами цієї авторитетної академічної наукової установи стали видатні українські вчені і діячі національного руху В. Антонович, О. Барвінський, М. Драгоманов, М. Жученко, С. Качала, О. Кониський, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, І. Франко та ін. У 1897–1913 рр. на чолі НТШ був М. Грушевський. Фактично, за період з 1893 до 1914 рр. НТШ сформувало наукову й організаційну базу для створення у листопаді 1918 р. Всеукраїнської Академії Наук. Товариство відновило свою діяльність у Львові в 1989 р.

Важливим досягненням «української п'ємонтизації» Галичини було відкриття у 1890 р. україномовних кафедр у Львівському університеті з майбутньою перспективою створення окремого українського університету, відкриття української гімназії у Коломиї та організація масового кооперативного руху у 1880–1890 рр.

Проявом національного відродження Галичини була діяльність спортивно-військових молодіжних організацій «Сокіл» (1894), «Січ» (1890), «Пласт» (1913). На галицькому ґрунті останні виконували важливу ідеологічну функцію: сприяли формуванню національної свідомості, відчуття поваги до героїчного минулого українського народу. Ці організації спиралися на військові традиції українського козацтва і стали прообразом створення українських військових формувань у ХХ ст., чие призначення полягало в обороні української держави.

Видатний український письменник, перекладач і політичний діяч Галичини І. Франко (1856–1916) з метою долучення українців до національно-визвольної боротьби закликав використати досвід Дж. Мадзіні і Дж. Гарібальді, які були видатними творцями єдиної Італії. У 1911 р. І. Франко підготував і видав власним коштом у серії львівської «Універсальної бібліотеки» переклад українською мовою фрагментів із мемуарів О. Герцена (1812–1870) «Минуле і думи» під назвою «Спомини з еміграції», передмову до яких закінчив його словами: «Та революційна ера, до котрої змагали ми, освітлені догораючою

загравою 90-х років XVIII в., до якої змагали ліберальна Франція, молода Італія, Мацціні, Ледрю-Роллен...».

«Українська п'ємонтизація» Галичини, по своїй суті, була практичним втіленням досвіду Рісорджіменто у політичному періоді (кінець XIX ст.– 1917 р.) національної революції в Україні.

Вперше термін «українське Рісорджіменто» використав Дмитро Донцов (1883–1973), видатний ідеолог українського націоналізму, політичний діяч, літературний критик, есеїст і публіцист, у статті «Поетка українського Рісорджіменто (Леся Українка)», яка вийшла окремою брошурою у 1922 р. у Львові [9]. На думку Д. Донцова, «Викресана немов з одного куска бронзи, національна ідеологія Лесі Українки була в нас – щось зовсім нове. На місце пацифізму – поставила вона ідею войовничого націоналізму, що був для неї ціллю в собі; що не шукав за виправданнями, ні в інтересах «поступу», ні «загалу», ні в «щасті» на сім, чи на тім світі. На місце раціоналізму і утопізму, що видумував «кращі ідеали» – волюнтаризм. Замість харитативного жалю до подавлених, активну ненависть до переможців; замість так розширеного в нашій поезії розкошування в почутті жалю, насолоди у власних сльозах, ніцшианівське *werdet hart!* На місце холодного інтелектуалізму – релігійність фанатика; де досі вихідною точкою був біль і терпіння, принесла вона ображене почування і унесення горячкою боротьби. Способом там була – еволюція, в неї – революція. Оточення, для якого робила – були не «ближні», а «дальні», не світ сучасників, а світ нащадків; її люди були не святі, а герої.

Довгі роки перед нею жили в нас мріями, як в'язень, що марить у тісній камері про вікна без ґратів і двері без колодок, не маючи ні сили, ні сміливості перетворити сон у дійсність. Поезія Лесі Українки була пробудженням закованого в ланцюги, засудженого на смерть раба, зірваного з ліжка важкими кроками охорони, що прийшла його брати на страту; крик зацькованої, як дикий звір, нації, що своєю елементарною силою нагадував «*aux armes!*» 1793-го року або знамениту статую Родена. Її поезії – це крик нової нації, що нарешті

відшукала в собі абсурдну, спонтанну волю до чину, ентузіазм *morituri* і фанатичну віру в велике диво.

Поезія Лесі Українки була енциклопедією наших часів, твори Монтеня або Рабле були енциклопедією 16-го століття. Як цей останній лучив собою з нашими часами Грецію і Рим, так творчість Лесі Українки лучила *mentalite* часів Мазепи і Шевченка із психікою нашої бурливої доби. Її поезія вперше по Шевченку показала, що українська стихія потрапить сама з себе, з власних сил, із непозичених в інших ідеалів видобути той великий пафос, створити ту творчу легенду, ту розгонову силу, яких її заблукані попередники надаремне шукали в чужих національних ідеях або в інтернаціоналізмі, хитаючись між рілею і фабричними коминами, між червоним прапором і гайдамаччиною, між одним і другим берегом...» [9, с. 31–32].

Завершуючи аналіз впливу Рісорджіменто на розвиток українського національно-визвольного руху у ХІХ–на початку ХХ ст., слід звернути увагу на те, що українське Відродження – це не копія італійського, або, загалом, європейського. Адже Відродження, що широкою хвилею прокотилося Європою, у кожній країні мало свою специфіку та свої особливості. Україна в цьому випадку не була винятком. Вона не повторила навіть тих моделей, що мали місце у близьких слов'янських народів – поляків, сербів, болгар та ін. Проте натхненна європейськими гуманістичними ідеями, зокрема Рісорджіменто, українська еліта вивела націю на широкий шлях світового історичного поступу.

Список використаної літератури:

1. Бойко М. П. Кирило-Мефодіївське товариство: філософські та культурологічні ідеї національної самосвідомості та державотворення / М. П. Бойко. – Дніпродзержинськ: Вид. Дніпродзержинського держ. технічного ун-ту, 2006. – 452 с.

2. Варварцев М. М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна / М. М. Варварцев. – Київ: Італійський Інститут культури в Україні, Інститут історії України НАН України, вид-во «Пульсари», 2005. – 304 с.

3. Варварцев М. М. Італійці в культурному просторі України (кінець XVIII–20-ті рр. ХХ ст.): історико-біографічне дослідження: словник / М. М. Варварцев. – Київ: Інститут історії України НАН України, Італійський інститут культури в Києві, 2000. – 324 с.

4. Варварцев М. М. Італійці в Україні (XIX ст.) : біографічний словник діячів культури / М. М. Варварцев. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. – 196 с.

5. Варварцев М. М. Мадзіні і Маркс: демократія чи комунізм? / М. М. Варварцев // Вісник НАН України. – 2003. – № 11. – С. 50; Варварцев М. М. Захід та слов'янство у політичній спадщині Джузеппе Мадзіні / М. М. Варварцев // Український історичний журнал. – 2004. – № 6. – С. 46–60.

6. Варварцев М. М. Україна й Італія у наукових, освітніх та літературних взаєминах (друга половина XIX–початок ХХ ст.): документи, епістолярій, матеріали / М. М. Варварцев. – Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2000. – 107 с.

7. Варварцев Н. Н. Украина в российско-итальянских общественных и культурных связях (первая половина XIX в.) / Н. Н. Варварцев. – Киев: Наукова думка, 1986. – 207 с.

8. Грушевський М. С. Галичина і Україна / М. С. Грушевський // Націоналізм: антологія / упоряд: О. Проценко, В. Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2000. – 180–187.

9. Донцов Д. Поетка українського Рісоджіменто (Леся Українка) / Д. Донцов. – Львів: Видавництво Донцових. З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1922. – 35 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrlit.net/article1/1603.html>.

10. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: Статті, розвідки, дописи. У 2-х т. / М. П. Драгоманов. – Київ: Наукова думка, 1970. – Т. 2. – 595 с.
11. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини ХІХ ст. / Ю. С. Земський. – Хмельницький: Інститут української археографії ім. М. С. Грушевського, 2011. – 350 с.
12. Історія України (кінець ХVІІІ–поч. ХХ ст.): хрестом. / авт.-упоряд.: А. І. Литвинчук, В. Й. Сидорук, В. М. Цятко. – Рівне: Рівненський державний інститут культури, 1996. – 235 с.
13. История Италии. В 3 х т. / ред. колл.: С. Д. Сказкин и др. – Москва: Наука, 1971. – Т. 2. – 605 с.
14. Козирев О. Ставлення В. Б. Антоновича до закордонної місії М. П. Драгоманова / О. Козирев // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича, м. Київ, 16–18 березня 1993 р.: доповіді та матеріали.– Київ, 1994.– С. 161–167.
15. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. – Киев: Лыбидь, 1990. – 736 с.
16. Литвин В. М. Історія України: підруч. / В. М. Литвин. – 3-тє вид., доопр. та доп. – Київ: Наукова думка, 2009. – 821 с.
17. Мозер М. Український П'ємонт? Дещо про значення Галичини для формування, розбудови й збереження української мови / М. Мозер. – Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2011. – 160 с.
18. Невлер (Вилин) В. Е. Демократические силы в борьбе за объединение Италии, 1831–1860 / В. Е. Невлер (Вилин). – Москва: Наука, 1982. – 374 с.
19. Рутенбург В. И. Истоки Рисорджименто: Италия в ХVІІ–ХVІІІ вв. / В. И. Рутенбург. – Ленинград: Наука, Ленинградское отделение, 1980. – 303 с.
20. Тамборра А. Від Риму до Балаклави: Історія однієї місії / А. Тамборра // Вісник НАН України. – 1994. – № 5. – С. 67–78.
21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК). ф. 442, оп. 195.

22. Чернышевский Н. Г. в воспоминаниях современников. В 2-х т. / общ. ред. Ю. Г. Оксмана. – Саратов: Книжное издательство, 1958. – Т. 1. – 423 с.

23. Cazzola P. Piemontesi in Ucraina nell'Ottocento dal dizionario storico di M. M. Varvartsev / P. Cazzola // Studi Piemontesi. –1996. – Vol. XXV, Fasc. 2. – P. 385–396.

24. Memorie di un garibaldino. La spedizione dei Mille / by L. I. Mečnikov; R. Risaliti; L. Rossi. – Moncalieri (Torino): Centro interuniversitario di ricerche sul viaggio in Italia, 2008. – 328 p.

25. Varvarcev M. La diffusione del pensiero mazziniano in Ucraina nell'Ottocento / M. Varvarcev // Il mazzinianesimo nel mondo / a cura di G. Limiti. – Pisa: Istituto Domus Mazziniana, 1996. – 46 p.